

hart & hoofd

De kunst van het laatste woord

NEOKLASSIEK Voor zijn nieuwe album *Oud zeer* liet Jan Swerts zich inspireren door grafchriften. De componist ziet ze als een kans op verzoening met de eindigheid, of net een laatste stuip trekking van het ego.

Toen Jan Swerts besloot om de songs op zijn nieuwe album te componeren vanuit inspirerende grafchriften, moest hij niet ver zoeken. De Limburgse pianist heeft meer dan duizend zerken verzameld in een beeldbank. De foto's zijn een weerslag van zijn zwerftochten langs begraafplaatsen. Swerts vindt er rust en relativeringsvermogen.

'Als kind waren kerkhoven voor mij vooral plekken om te spelen. Het heeft geduurd tot ik elf was en mijn oma overleed voor dat veranderde. Toen heb ik geleerd hoe onze cultuur verwacht dat je aan een graf staat. Je moet een bepaalde houding aannemen, geen grapjes vertellen en vooral geen levenslust vertonen. Alleen kon ik daar geen troost uit halen.'

Pas later, tijdens zijn studententijd in Leuven, herontdekte Swerts de begraafplaatsen. 'Ik worstelde toen met acute stress, ingegeven door faalangst. Op het kerkhof van de Abdij van Park vond ik een plek om te ontspannen. Ik zat er soms urenlang met een vriend, honing- of kersenbatac te roken uit een pijpje, naast een mooie zerk. De stilte hielp om de stress te verzachten, maar vooral het idee dat ik er binnen een paar jaar ook zou liggen: je zorgen worden klein in zo'n brede context. Zo werden kerkhoven voor mij gelinkt aan ontspanning, relativering, rust en onthaasting.'

Voor Swerts werken ze zelfs inspirerend: hij werkte de afgelopen jaren onder meer

aan een documentairereeks, een boek en een magazine over de meer markante graven die hij trof op zijn wandelingen. Uiteindelijk manifesteerde de fascinatie zich in *Oud zeer*, een album vol minimalistische pianocomposities, waarvoor hij de titels van het graniet plukte.

'Wat ik zo mooi vind aan kerkhoven is dat ze tonen hoeveel verscheidenheid er is in de manier waarop de mens met zijn vergetelheid omgaat. In sommige culturen, zoals in Engeland, worden er op kerkhoven meer expliciete beelden zoals doodshoofden gebruikt om de confrontatie met de dood weer te geven. Elders zeggen de grafchriften dan weer iets over de religieuze tradities, of zegt de verhouding tussen praal- en gewone graven iets over het belang van sociale hiërarchie. Maar bij- na altijd spreekt er een soort panikerige onkunde uit die worsteling.'

Hobbelig rijm

Tijdens zijn wandelingen stelde Swerts vast dat er verschillende soorten grafchriften zijn. 'Bij de oudere graven zie je meestal frasen uit de Bijbel. Iets anders was lang niet toegestaan: dat was te profaan voor op een graf. Samen met de ontkerkelijking zijn er ook citaten van schrijvers bijgekomen, hier en daar een persoonlijke tekst, en dan nog de meest wijdverspreide categorie: grafchriften die zo uit een catalogus van een begrafenisondernemer komen.'

'Ik vind het idee dat je onderhevig bent aan een traditie heel mooi.' © Francis Vanhee

De meeste titels die Swerts selecteerde voor *Oud zeer* komen uit de laatste drie categorieën, maar zelf heeft de componist een zwak voor de eerste. 'Ik vind het idee dat je onderhevig bent aan een traditie heel mooi. Als je vroeger stierf in een zuil wist je: dit is de symboliek waaruit ik kan kiezen. Zo'n kerslijf kan bevrijdend werken, omdat je je inschrijft in een eeuwenlange traditie. Dat levert volgens mij ook de mooiste kerkhoven op: als ik kan kiezen tussen een begraafplaats met een aantal gestroomlijnde symbolen, of eentje die vol staat met kleine, hyperindividuele kunstwerkjes, kies ik voor het eerste.'

Bijbeverzen als grafchrift worden wel zeldzamer, weet Swerts. 'Omdat wel oude begraafplaatsen stilaan zijn opgeruimd. Maar er zijn ook modernere vormen van. In Haspengouw trof ik eens een reeks graven van mannen die deel uitmaakten van een kaartclub - dat zag je aan de symbolen op hun zerken. Dan krijg je nog altijd dat gemeenschapsgevoel.'

'Kerkhoven kunnen de illusie van eeuwigheid zo mooi ontkrachten. Ze illustreren dat zelfs relictien die opgericht zijn ter herinnering uiteindelijk verdwijnen'

Jan Swerts
Componist

Tussen de zerken duiken regelmatig schrijverscitaten op, weet Swerts. Met Felix Timmermans ('Uw lied was kort en broos') en Guido Gezelle ('Het ongekend nadezen') kregen er twee hun plaats op *Oud zeer*. Maar de bestsellers van de begraafplaats hebben een iets meer generieke oorsprong. 'Zinnen als "Het enige dat zij ons hebt aangedaan, is dat zij te vroeg van ons zijn heengegaan" of "Uw plaats is ledig rond de haard, maar uw beeld blijft in ons hart bewaard", dat zijn eigenlijk gewoon karamelverzen. Ik denk dat mensen die uit een boekje bij de begrafenisondernemer kunnen kiezen. Mij doet het een beetje denken aan smartlappen. Ook bij zulke levenslieders zijn de teksten vaak tenenkruddel slecht. Maar wanneer je aparte delen ervan bekijkt en hen ontdekt van hun hobbelige rijmpjes, ontdek je er vaak wel echte smart in.'

'Dat generieke heeft ook iets ontwapenends', vindt Swerts. 'Ik denk dat mensen na een overlijden vaak echt op apegapen liggen. Veelal is er vooraf ook geen gesprek geweest over de uitvaart of het graf. Dan snap ik dat je zelfs zo'n zwaarwichtige keuze enigszins op automatische piloot maakt. Op een manier toet het ook hoe iemand door smart verlamd kan worden.'

Leugentje om bestwil

Qua boodschap gaan grafchriften vaak in één richting, merkte Swerts: die van de eeuwigheid. 'Alles vergaat, alles verdwijnt, behalve uw aandenken' heb ik ook een paar keer zien terugkomen. Die heb ik bewust als slotsong op het album gezet. Al heb ik daar wel het laatste deel van de titel laten verdwijnen.'

Swerts heeft namelijk gemengde gevoelens bij de belofte die daar gemaakt wordt. 'Dat is wat religie ons voorschotelt: je kan misschien wel sterven, maar je gaat nooit echt dood, want je zult herinnerd worden. Dat is natuurlijk een leugentje om bestwil, want ook die herinnering sterft na enkele decennia. Je merkt nu bijvoorbeeld al dat graven van eind de jaren 90 minder worden bezocht, en dat hun concessies stilaan aflopen.'

'Kerkhoven zijn eigenlijk uitstel van executie', meent Swerts. 'We vinden het heel moeilijk om ons neer te leggen bij de gortdore realiteit dat iemand er van het ene moment op het andere niet meer is. Dus construeren we rituelen en narratieven die dat besef een stukje kneden. Zo slijt de herinnering samen met de mensen die haar koesteren, want ook zij zullen uiteindelijk ouder worden en sterven. Op zich is de manier waarop we die vertraging inbouwen een mooi gegeven.'

Toch legt het ook een kleiner kantje van de moderne mens bloot, vindt Swerts. 'Er lijkt een trend te zijn naar steeds meer individueel ingekleurde grafzerken. Het idee dat een grafchrift nog een laatste keer moet beklemtonen hoe uniek die persoon was, staat voor mij een beetje haaks op onze traditie van collectieve rouw. Joni Mitchell omschreef dat proces mooi in haar song "Hejira": zij omschrijft de mens als een kip die vroetend zoekt naar ontstereerde kland. En dat terwijl kerkhoven die illusie van eeuwigheid niet zo mooi kunnen ontkrachten. Ze illustreren dat zelfs relictien die opgericht zijn ter herinnering uiteindelijk verdwijnen: omdat je naam van de steen slijt, of omdat hij verwijderd en vervangen wordt.'

En wat Swerts dan op zijn eigen graf zou willen? 'Ik denk dat ik de druk die bij die keuze hoort liever aan mij voorbij laat gaan. Misschien laat ik dat het liefst aan mijn nabestaanden, of laat ik het gewoon blanco. Ik vind grafchriften fascinerend om naar te kijken, maar ik zou zelf liever bedanken voor zo'n geïndividualiseerd graf. De troost die ik vind in begraafplaatsen vloeit net voort uit de erosie van het ego. Het ligt het dichtst bij de waarheid: na de dood is die individualiteit er gewoon niet meer.'

Nick De Leu

Jan Swerts, *Oud zeer* ★★★★★ is nu uit. Live in 30CC, Leuven (21/11); Handelsbeurs, Gent (3/12); Stillefeest, Mechelen (18/12); Cactus Club, Brugge (19/12); De Roma, Antwerpen (12/2); Winter Tales, Tongeren (19/2); CC Schoten, Schoten (24/2)

De maand van

Françoise Opsomer

Oh denneboom, oh boom!

Fin de carrière-sabbatical. De vervulling van een lang gekoesterde droom. Mijn reis naar het Hoge Noorden is meer dan één ding. Zo ook een vlucht, weg uit verhard Vlaanderen. Ik móét weg, uit hoge nood aan bomen. Of in medische termen: ik verkeerde in een 'groendepressie'.

Ik bespaar u de lange versie van mijn zuchten, mijn woeven en tranen over de Vlaamse afkeer van ongetemd groen. Over de landelijke bouwwoede die elke idyllische plek inpalm en beplant met stenen bakfels. Als groen summum geldt het gazon, waarin de nijvere robot elk madeliefje preventief wegmaait. Stel je voor dat er kruid of weldidelen zouden opschieten waar bijen en vlinders zich teged aan kunnen doen! Rondom het huis wordt de blote aarde aangestamp en begraven onder grind, pluivaten of hobbelstenen. Dat grind! Oh, al dat grind in Vlaanderen!

Dat was al erg, maar nog iets persoonlijker. Toen kwam daar, een jaar of tien geleden, de beleidsmatige groenvernietiging bij. Massale bomkap langs Vlaamse - en nu ook Brusselse - wegen is sindsdien courante praktijk. De zomer is nog niet goed voorbij of daar liggen ze, honderden gekapte stammen, langs snelwegen, provinciewegen, waterwegen, spoorwegen en jawel, wandelwegen. Soms worden ze meteen verpulverd tot cynisch voer voor biomassacentrales. Bomen in bewoond gebied die mogen blijven staan, ondergaan een amputatiesnoei die ze reduceert tot fallische staketsels met plukjes schaamhaar. Het is persen tot mei voor de eerste groene scheut ontspruit, geen vogel raakt er nog op tijd een neus in. Biodiversiteit, moet dat?

FLO

En amputatiesnoei reduceert de bomen tot fallische staketsels met plukjes schaamhaar

In alle ernst, ik kon het niet meer aan. Ik reed op de duur met dichtgeknepen ogen en wenend hart over de Vlaamse wegen. Natuurlijk had ik kunnen protesteren, samen met andere groene zielen. Maar ik wil niet protesteren, ik wil dat het stopt, nu. Ik wil dat het regime afstraffen dat Vlaamse versterking als programmapunt heeft.

Dat we samen massaal kiezen voor vergroening en ademruimte, van nu af altijd eerst. Alleen heb ik er geen hoop in dat dat zal gebeuren. Voor veel Vlamingen is vrijheid van bouwen een mensenrecht.

Daarom ben ik gevlucht, de grens over, naar landen met bomen. Mijn longen gingen meteen open in druk bebouwd Nederland met zijn dubbele rijen groen langs de wegen. Mijn hart sprong op in Duitsland, waar ik in druk bebouwd Berlijn mocht samenleven met massa's groene bomen, met takken en bladeren en al.

En hier, nu, in het dunbevolkte noorden, ach. Dagenlang ben ik door voorbij Zweedse dennebossen gereden - saa! Helemaal niet saai! - tot ik in Noorwegen in een orgie van herfstkleuren terecht kwam, die duurde tot de wind en de koude alle bomen kaal had geslagen. Nu ben ik in Finland neergestreken, en oh hoogtepunt: ik woon tussen bomen in een witte winter.

Natuurlijk lijkt elk van deze landen ook aan boomverlies. Door bosbrand (Duitsland), niet altijd duurzame houthandel en plagen van insecten en motten. Maar ze lijken hier hun bomen niet te haten. Ze zijn trots op hun bossen en de ongerepte natuur waarin ze mogen wonen.

Het gaat intussen veel beter met mijn groendepressie. Heimwee heb ik voorlopig niet. Of toch niet naar het Vlaamse grind.

Françoise Opsomer heeft een verleden als ondernemer, copywriter en thrillerschrijver. Als zestigplusser maakt ze nu een fin de carrière sabbatical naar het Hoge Noorden, op zoek naar de echte winter. Deze maand vertelt ze over het hoe en waarom.